

distinguishing them into certain functional types of paremias that regulate relations between people in society; reveal popular ideas and observations on the development of society; characterize the nature of human speech; paremias, expressing peculiar moral and social precepts for person; paremia-assessment.

On the other hand, paremic units recorded in the dramatic works of Bukovynian writers are a manifestation of the intertextuality of DT and certify the perception, understanding and knowledge of the human world. Paremias are the result of the collective speech activity of the people and they represent group and individual forms of human communicative behavior. They are kind of spiritual code of Bukovinians which regulates the life of each individual.

Key words: *dramatic text, intertextuality, paremia, communicative situation, communicative rule.*

УДК 811.161.2'367.623

Г. І. Теслицька

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОНОМАСІОЛОГІЧНИХ ПАРАМЕТРІВ АД'ЕКТИВІВ ЯК ЧАСТИНОМОВНОГО КЛАСУ СЛІВ

У статті узагальнено відомості про теоретичні засади вивчення ад'єктивів як окремого частиномовного класу слів, схарактеризовано особливості функціонування ад'єктивів у структурі речення як атрибутивних та предикативних компонентів; комплексно досліджено явище синтаксичного ускладнення структури простого речення напівпредикативними ад'єктивними компонентами (традиційно – відокремленими прикметниковими і дієприкметниковими зворотами), що їм притаманна потенційна предикативність.

Ключові слова: *частина мови, ознакове слово, прикметник, віддієслівний прикметник, предикат, атрибут, просте ускладнене речення, напівпредикативний ад'єктивний компонент, відокремлення.*

DOI 10.34079/2226-3055-2021-14-24-157-162

Постановка проблеми. Одним з основних завдань сучасного українського мовознавства є створення повної академічної граматики української мови, що охопила б здобутки вітчизняної та закордонної лінгвістики, нагромаджені впродовж ХХ ст. Труднощі побудови такої праці полягають у виборі її концепції, теоретичних засад, які б дали змогу найповніше виявити специфіку граматичної структури української мови та її динаміки. У цьому аспекті важливо встановити поняттєво-термінологічну кваліфікацію прикметника й дієприкметника, з'ясувавши сутність їхніх ознак і властивих (чи невластивих) граматичних категорій, що споріднюють їх з іншими частинами мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці набув розвитку когнітивно-функційний аспект вивчення тих чи інших мовних явищ, в основі якого лежить ономасіологічний аналіз слів як засобів номінації окремих фрагментів дійсності. За період розвитку ономасіології мовознавці довели, що ономасіологічне значення слова – це складний комплекс значень (лексичного, словотвірного і частиномовного);

ономасіологічна ознака фіксується реально, експліцитно чи імпліцитно й виявляється за допомогою відповідного (ономасіологічного) предиката (Гуйванюк, 2009, с. 179).

Нині набула поширення теорія І. Вихованця про п'ятикомпонентну систему частин мови, згідно з якою частини мови «називають а) предмети (іменник); б) дії, процеси, динамічні стани (дієслово); в) ознаки предметів (прикметник); г) кількість (числівник); ґ) ознаку ознаки (прислівник). Ономасіологічний розподіл класів слів на **предикатні** (ознакові), що охоплюють дієслово, прикметник, числівник та прислівник, які по-різному називають ознаки, й **непредикатні** (іменники зі значенням реальної предметності) прогнозує їхню специфічну «поведінку» в семантико-синтаксичній структурі речення» (Вихованець та Городенська, 2004, с. 13).

На другому щаблі протиставлення відбувається передовсім на осі «центральне ознакове слово ↔ периферійне ознакове слово», семантико-синтаксичні характеристики яких зумовлені номінативними потенціями частин мови, їхньою «нетотожністю на глибинному рівні» та «різною референтною кореляцією», закріпленою в тій чи тій назві (Кубрякова, 1978, с. 33). Дієслово, посідаючи центральну позицію і виражаючи дію, процес чи стан, указує тим самим на первинну функцію ознакових слів, а прикметник, числівник і прислівник, поширюючись на периферійні позиції речення і виражаючи відповідно ознаку предмета, кількість і ознаку ознаки, стосуються вторинних функцій ознакових слів. Вони певною мірою є синтаксично похідними від дієслова та іменника одиницями.

Метою нашої статті є уточнення граматичного статусу й ономасіологічних параметрів українського прикметника й діеприкметника в новітніх концепціях.

Виклад основного матеріалу. Ономасіологічною категорією, що лежить в основі виокремлення прикметника, є категорія «ознаковості», атрибутивності. Істотно, що з-поміж периферійних частин мови прикметник менш віддалений від іменника й дієслова як центральних частин мови (Вихованець, 1988, с. 19–20).

Згідно з гетерогенною класифікацією прикметник належить до периферійних частин мови, «яка позначає ознаку предмета, має зумовлені опорним іменником словозмінні морфологічні категорії роду, числа й відмінка, функціонує в реченні як формально-синтаксичний приіменниковий другорядний член речення і як семантико-синтаксичний атрибутивний компонент (атрибутивна синтаксема)» (Вихованець та Городенська, 2004, с. 121).

З огляду на ономасіологічну природу Л. Теньєр виокремив два типи прикметникових форм: 1) атрибутивні, що означають властивості предмета, наприклад: *Сійнув сніг, **дрібний**, мов макове зерня* (В. Габор); *Тож дядя Вася на двір наш, **порожній** та **сірий**, дивитися не міг* (А. Дімаров); 2) співвідносні, які засвідчують, що «означуваний ними іменник перебуває в певному відношенні з тією чи тією особою чи обставиною місця або часу» (Теньєр, 1988, с. 82), з-поміж яких вирізнено дві семантичні підгрупи: а) особові прикметники, наприклад: *Наш будинок – відреставрована сталінка кавового кольору* (А. Дімаров); *Несе нас хвиля з **предківських** висот* (В. Колодій); *Але в мамину правду ми вірили, як вірять у святість* (І. Чендей); б) обставинні прикметники на зразок *підземна, вчорашня*, наприклад: *В тому русі **одвічному**, в тій нереальній наповненості було стільки могутньої сили...* (М. Стельмах); *Демид розповів про свою **вчорашню** пригоду* (В. Габор); *Дощує тихо **піднебесний** дощ* (В. Колодій).

У сучасному українському мовознавстві прикметники поділяють за ступенем похідності на дві семантико-граматичні групи: первинні (якісні, що членуються на корінь і флексію) та вторинні, що з'являються внаслідок комбінаторики первинних значень різних частин мови (іменника, дієслова, прислівника) для номінації нових чи похідних якостей, властивостей, ознак і відношення.

До другої групи мовознавці уналежнюють такі, що «утворюються від центральних і периферійних частин мови та мають відприкметникове словотворення» (Вихованець та Городенська, 2004). Із-поміж них традиційно виокремлюють:

– власне-відносні (зі значенням загальної відносності): *Мерехтить на землі сонячне сяйво* (М. Стельмах); *Мотронка вже чекає біля широкого дерев'яного цебра за піччю* (М. Матіос);

– присвійні, або посесивні (позначають ознаку за належністю предмета особі чи тварині): *В Дарусину справу він і не думав вникати* (М. Матіос); *Як дитя в колісці, хлипа моє серденько в чеканні* (А. Душак);

– порядкові, або «відчислівникові», прикметники виражають ознаку предмета щодо його порядкового місця серед інших таких самих предметів: *Третью днину рілля лащилася до сонця ораними-рівними борознами* (І. Чендей); *Дмитро тяжко переживав перші невдачі* (М. Стельмах);

– відприслівникові прикметники, що з'являються внаслідок морфологічної ад'ективації окремих прислівників (найчастіше просторових і часових), як-от: *Поперечна дорога розсікає просіку* (М. Стельмах); *Дивно сріблиться вранішній розмай* (А. Душак).

Утім, засновники функційної морфолого-синтаксичної концепції в українській лінгвістиці І. Вихованець і К. Городенська аргументовано доводять необхідність кваліфікації у сфері відносних прикметників ще й **займенникових прикметників**, що опосередковано позначають ознаки предмета, пов'язуючись із конкретною ситуацією, та є наслідком морфологічної ад'ективації, напр.: *Сліз у наш вік / Ось-ось для потоку стане* (В. Колодій); *Я у пісню прийду подивиться / На той самий поріг біля хати* (Н. Царук); *Яка божественна краса! Мелодія весни* (В. Васкан); та **приіменникових діеприкметників**, які передають динамічні (або з елементами чи наслідком динаміки) ознаки предмета (Вихованець та Городенська, 2004, с. 143–150, с. 202–208), напр.: *Напомлена рука паперу знову просить* (А. Душак); *Я – ваш Бог, ви мене у собі розіп'яли / Й замість терну повісили зношений німб* (М. Лазорук).

За визначенням Н. Мединської, «синтетичні форми діеприкметників, тобто ті, що використовуються в приіменниковій, типовій для прикметника позиції, є виразниками тієї статичної ознаки, яку передають відносні прикметники – ознаку предмета за відношенням до виконуваної ним дії або набутої ознаки чи стану» (Мединська, 2018, с. 289).

Заслугове поцінування таксономія відносних прикметників із пропозитивною семантикою (Кононенко, 2009, с. 62–63), зокрема: 1) із предикативним типом значення (ад'ективи, утворені від іменників з подієвою семантикою та віддієслівні прикметники): *голодний рік; хворобливий хлопчик; помитий посуд*; 2) із суб'єктивним значенням (присвійні прикметники, що можуть репрезентувати не лише належність, автора чи діяча, а й на приховані властивості, визначені пресупозитивними чинниками), пор.: *мамині руки та молодіжні проблеми*; 3) з об'єктивним значенням (*бурякове поле, носатий козак*); 4) з обставинним значенням: способу дії (*телефонна розмова*); місця (*київська вистава*); часу (*вчорашній день*); причини (*снігова небезпека*); наслідку (*грибний дощ*); мети (*мирні ініціативи*); кількості (*грибне місце*); 5) із власне атрибутивною семантикою: таксономії (*житлове право*); оцінки (*важкі гроші*); походження (*козацька традиція*); властивості (*шкільні теми*).

Отже, до ознакових слів, тобто слів із пропозитивним типом значення, що тяжіє до семантики речень, належать саме прикметники в актуалізованій присубстантивній позиції означального поширювача структурної схеми речення. Пор.: *Добра пряжа на скіпку напряде* (Нар. тв.) // *Пряжа на скіпку напряде, якщо вона добра; Майська роса*

коням краще вівса (Нар. тв.) // *Коли настає май, то роса коням краще вівса*. Здатність таких прикметників підвищувати свій предикатний ранг у разі трансформації простого семантично неелементарного речення зумовлена високим ступенем семантичної ємності, сигніфікативними властивостями й метафоризацією.

У разі переміщення прикметника в інші (неприкметникові) синтаксичні позиції він утрачає характерні граматичні ознаки й набуває відповідних ознак іншої частини мови, які через послаблення визначальних семантико-синтаксичних та формально-синтаксичних характеристик модифікують функційні можливості прикметника як частини мови та встановлюють його якісно нову спеціалізацію у вираженні предикатів якості.

Прикметник, як і ад'єктивований дієприкметник, не може самостійно формувати предикативні члени речення без порушення ономасіологічного узгодження з взаємопов'язаним іменником-підметом. Як слушно зауважує Ш. Баллі, «для того, щоб він став предикатом, потрібно актуалізуватися зв'язкою. /.../ Зв'язка завжди імпліцитна в синтагмах, утворених від речення» (Баллі, 2001, с. 326). Пор.: *Вікна були підсліпуваті від давнини й мляво відбивали світло* (В. Китайгородська); *І все довкіл – (є) святочне, українне, / Простелене в наш будень крізь віки* (В. Колодій); *Для мене музика – то вранішня роса / На квітах білих ніжно-сонних* (Н. Царук) // *Для мене музика – то вранішня роса на квітах + Квіти (є) білі ніжно-сонні*. Отож прикметники, звужуючи значення об'єктів, відбивають їхні реальні або метафоризовані властивості.

Різновидом предикативного вживання прикметникових форм є випадки їхньої придієслівної позиції у подвійному присудкові. Проте й у цьому разі прикметник набуває синтаксичних ознак дієслова та відрізняється від основного предикативного вживання наявністю суміжного присудкового дієслова, предикативні категорії якого поширюються і на прикметникову форму, напр.: *А птах поранений не з'являється у блакить* (В. Колодій).

Ономасіологічні властивості дієприкметника полягають у тому, що він конденсує в собі семантичні ознаки як дієслова, що називає дію (стан), так і прикметника, який репрезентує ознаку за цією дією особі чи предмету (Кульбабська, 2013, с. 107). Цей чинник зумовлює неоднорідність і граматичну роздвоєність дієприкметників: власне-предикативну функцію виконують **аналітичні дієприкметникові форми** в складеному іменному присудку простого елементарного речення, а потенційно предикативну – **синтетичний дієприкметник** як атрибутивний поширювач у присубстантивній позиції. Наприклад: *Великі постоліки були зчеплені спереду і ззаду гвинтами* (І. Чендей).

Найістотнішою з огляду на синтаксичні зв'язки вважають ту ознаку, що визначає потребу доповнення змісту конкретного слова іншими словами, тобто лексичного оточення (Кононенко, 2009, с. 46). Поширеність ад'єктивної форми залежними словами посилює його предикативність, зумовлюючи відокремлення, а отже, і перетворення в напівпредикативну чи предикативну конструкцію, як-от: *Вреши Василь присів на бозна-коли і ким закинутий на горище глек* (І. Чендей) // *Вреши Василь присів на глек, бозна-коли і ким закинутий на горище* // *Вреши Василь присів на глек, який бозна-коли хтось закинув на горище*.

Ад'єктив може входити також до складу подвійного присудка, напр.: *Василь Порадюк стоїть собі край гурту заклопотаний і стурбований* (І. Чендей). За відповідної актуалізації та перерозподілу комунікативних акцентів у висловленні «цей подвійний зв'язок розчленовується на два окремих присудки, що стосуються підмета» (Гуйванюк, 2009, с. 180), пор.: *Василь Порадюк стоїть собі край гурту + Василь Порадюк заклопотаний + Василь Порадюк стурбований*. Закцентуємо, часто дієприкметники в реченні функціують і як сурядні ряди словоформ – інших

дієприкметників, прикметників, прийменниково-відмінкових форм, як-от: *Чиїсь слова, забуті, але милі, / Над головою раз у раз літають* (Б. Лепкий); *По світу ходить Доброта, / Із щирим серцем, повна ласки, / Все шляху до сердець твоя* (Н. Царук).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, ад'єктиви в актуалізованій приіменниковій позиції здатні номінувати ситуацію дійсності та репрезентувати вторинну предикацію в простому семантично неелементарному реченні, характеризуючи суб'єкт чи об'єкт з атрибутивно-предикатного боку. Окрім вираження атрибутивності, вони є одним із засобів конденсації та експресивізації висловлення, що об'єднують базові й периферійні частини мови в одну динамічну систему граматичних одиниць. **Перспективу** подальших досліджень вбачаємо у вивченні валентного потенціалу ад'єктивів як вторинних предикатів простого поліпропозитивного речення із напівпредикативним компонентом.

Бібліографічний список

- Балли, Ш., 2001. *Общая лингвистика и вопросы французского языка*. Москва : Едиториал УРСС.
- Вихованець, І. та Городенська, К., 2004. *Теоретична морфологія української мови*. Київ : Пульсари, с.6–216.
- Вихованець, І. Р., 1988. *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ : Наукова думка.
- Гуйванюк, Н., 2009. Ономасіологічна близькість частин мови як основа кореферентності висловлень. *Мовознавчий вісник*, 8, с. 176–188.
- Кононенко, І. В., 2009. *Прикметник у слов'янських мовах*. Київ : ВПЦ «Київський університет».
- Кубрякова, Е. С., 1978. *Части речи в ономаσιологическом освещении*. Москва : Наука.
- Кульбаська, О., 2013. Ономасіологічне узгодження засобів предикації в простому реченні. *Науковий вісник Чернівецького національного університету*, 661–662 : Слов'янська філологія, с. 101–111.
- Мединська, Н. М., 2018. *Семантико-граматична диференціація ознакових слів*. Доктор наук. Дисертація. Інститут Української мови НАН України. Київ.
- Теньер, Л., 1988. *Основы структурного синтаксиса*. Москва : Прогресс.

References

- Balli, Sh., 2001. *Obshchaya lingvistika i voprosy frantsuzskogo yazyka* [General linguistics and questions of the French language]. Moskva : Yeditorial URSS. (in Russian).
- Huivaniuk, N., 2009. Onomasiolohichna blyzkist chastyn movy yak osnova koreferentnosti vysloven [Onomasiological proximity of parts of speech as a basis of co-referentiality of statements]. *Linguistic Bulletin*, 8, pp. 176–188. (in Ukrainian).
- Kononenko, I. V., 2009. *Prykmetnyk u slovianskykh movakh* [Adjective in Slavic languages]. Kyiv : VPTs «Kyivskiy universytet». (in Ukrainian).
- Kubryakova, Ye. S., 1978. *Chasti rechi v onomasiologicheskom osveshchenii* [Parts of speech in onomasiological coverage]. Moskva : Nauka. (in Russian).
- Kulbabska, O., 2013. Onomasiolohichne uzgodzhennia zasobiv predykatsii v prostomu rechenni [Onomasiological concordance of facilities of predication in a simple sentence]. *Scientific Bulletin of Yuri Fedkovych National University of Chernivtsi*, 661–662 : Slavonic Philology, pp. 101–111. (in Ukrainian).
- Medynska, N. M., 2018. *Semantyko-hramatychna dyferentsiatsiia oznakovykh sliv* [Semantic-grammatical differentiation of attribute words]. PhD. Dissertation. Institute of the

- Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. (in Ukrainian).
- Tener, L., 1988. *Osnovy strukturnogo sintaksisa* [Structural syntax basics]. Moskva : Progress. (in Russian).
- Vykhovanets, I. and Horodenska, K., 2004. *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy* [Theoretical morphology of the Ukrainian language]. Kyiv : Pulsary, pp. 6–216. (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I. R., 1988. *Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti* [Parts of speech in the semantic-grammatical aspect]. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian).
- Стаття надійшла до редакції 30.04.2021.

H. Teslitska

**SCIENTIFIC AND THEORETICAL FUNDAMENTALS
OF THE ONOMASIOLOGICAL PARAMETERS STUDY OF ADJECTIVES
AS A PART OF SPEECH WORD-CLASS**

The article focuses on the study of the phenomenon of syntactic complication of a simple sentence structure by semi-predicative adjectival components (traditionally known as detached participle and verbal adverb phrases) with the inherent potential predicativeness. The scientific relevance of the investigation is predetermined by a general tendency of modern linguistic studies towards the problems of semantic syntax, and by the attempt to elaborate a semantic theory of a sentence with regard to the central place of syntax in grammar, asymmetry of a language sign, deep categories of sentence. Therefore, the analysis of simple sentences complicated by semi-predicative adjectival components (SAC) is predefined foremost by their ability to distinguish priorities of a personality in his/her act of communication during which a speaker differentiates their propositions as dynamic or static, full-sentenced or elliptical.

Semi-predicateness is defined as a syntactic category of a simple (mono-predicative) complicated sentence, that has acquired formal features, namely, its structuring according to a certain grammatical pattern, where the participle, the verbal adverb, the adjective or the noun with an appositive function take a central position; its intonation of detachment; its syntactic autonomy and disjunction. In this respect, SAC is interpreted as embodied through the detachment of mono- or multi-lexeme syntactic formations appearing as a result of shortening of a simple elementary sentence into a non-sentence proposition. A central position in it is occupied by a secondary attributive syntaxeme represented by an adjective, that is grammatically and semantically related to a basic part of a simple complicated sentence and it illustrates secondary predicative-attributive relations (sometimes bearing adverbial features). The scientific novelty of the research results consists in the definition of SAC based on its formally-grammatical, semantic-syntactical and functional features; the determination of outer syntagmatic efficiency of the adjective in the structure of a simple complicated sentence; the highlighting of models that underline valency potential of adjectives within the limits of a semi-predicative construction, and also their distribution through valency-not-predefined components.

The article explores and contains theoretical principles of the research of the adjective as a separate part of speech. Detachment and semi-predicateness have been characterized as formally-syntactic categories of a simple sentence complicated by SAC; secondary predication has been analysed as a marker of semantic complication of simple sentences with SAC. Functional potential of semi-predicative adjectival components in the structure of a simple sentence has been described.

Key words: *a part of speech, predicate, attribute, simple extended sentence, semi-predicative adjective component, detachment / disjunction.*